

Antal Molnár

*(Katedra za mađarsku povijest srednjeg i ranog novog vijeka, Filozofski fakultet,
Sveučilište Eötvös Loránd, Budimpešta, Mađarska)*

KRŠITELJI BLAGDANA U POŽEGI 1629.

(Dosad nepoznato djelo Ivana Tomka Mrnavića)

UDK 27(497.5 Požega)"1629"

U prilogu se raščlanjuje sadržaj rukopisnog izvješća o čudesno kažnjenim kršiteljima blagdana sv. Ilije u Požegi 1629. te se donosi izdanje njegova izvornog talijanskog teksta. Događaj se smješta u povijesni okvir provedbe gregorijanske reforme kalendara i njezina značenja za pastoralno djelovanje bosanskih franjevaca i za vjerski identitet katolika pod osmanskom vlašću, a upućuje se i na dublje tipološke korijene zapisane požeške legende. (Ur.)

Ključne riječi: reforma kalendara, čudo, legenda, franjevci, Požega, osmanska Slavonija, Bosna, I. T. Mrnavić.

Povijesni slijed

Fra Martin, bosanski franjevački župnik u Požegi, na nedjeljnoj misi dne 15. srpnja 1629. godine oglasio je u skladu s mjesnim običajima spomendanе i blagdane za tjedan koji je slijedio, te je pozvao vjernike neka posebno štuju blagdan Svetog Ilije (20. srpnja). Ovo utoliko više jer su se bosanski katolici naročito utjecali tomu svecu, kojega su uz velikog papu Svetog Grigura držali svojim zaštitnikom. Dapače, štovali su ga čak i lokalni muslimani. Fra Martin je podsjetio katoličke vjernike da blagdan Svetog Ilije trebaju proslaviti po gregorijanskom kalendaru, a ne prema julijanskomu koji koriste nesjedinjeni pravoslavci.

Poslije mise je jedan općepoštovani seljak, katolik, počeo dvojiti o tome što mu je činiti, budući da je rečenoga dana planirao obaviti žetvu te se već pripremio za to. Nakon što se posavjetovao s članovima svoje obitelji, svi su mu preporučili neka odgodi planirani posao. No, u tom slučaju ne bi mogao računati na pomoć rodbine. Naime, tijekom radnih dana sva će njegova rodbina raditi na svojoj zemlji pa je zato blagdan bio najpogodniji dan za obavljanje zajedničkoga rada. Osim toga, on nije smatrao da bi se taj blagdan trebao slaviti baš u tolikoj mjeri kako je to istaknuo velečasni. Tada je njegova supruga (kao žene biblijskoga Joba ili Tobije) započela govoriti o tome kako se ne bi trebao pretjerano brinuti da udovolji i poštuje rimski kalendar, kada

se taj blagdan može proslaviti i prema istočnom obredu zajedno s pravoslavicima. Dodala je i kako je Ilija po svemu sudeći još živio u vrijeme svetkovanja prema novom kalendaru, pa bi stoga bilo primjereno pričekati njegovu smrt i potom ga slaviti kao i sve druge svece. Suprug je prihvatio ženin savjet te su na blagdan zajedno sa svekolikom rodbinom, ukupno dvanaest osoba (sedam kćeri, tri mlađe žene i dva oženjena mlada muškarca), počeli ubirati ljetinu. Više prolaznika upozorilo je žeteoce da ne bi smjeli raditi, nego trebaju slaviti blagdan, ali ih je drzovita žena kroz šalu uputila neka nastave svoj put.

Radili su do podneva, zatim su objedovali te su poslije toga, kao što je to ondje običaj, započeli plesati kolo slično pradavnomu zbornom plesu. Tada se, međutim, na njih obrušila Božja kazna. Kada su mislili završiti pjesmu uz koju su plesali, odjednom su svi zanijemili. Više nisu znali izustiti ni jednu riječ, niti su se mogli zaustaviti, nego su nastavili plesati. Pala je noć, a oni su još uvijek plesali. Na vijest da se u polju pleše dugačak i bezglasan ples sjatili su se mnogi, ali ih nisu uspjeli ni zaustaviti ni rastaviti. Te se noći ples nije mogao prekinuti, kao ni idućega dana, dakle u subotu. Glas o tom događaju pronio se krajem pa su dolazili katolici iz okolnih sela, čak i Turci, raskolnici (pravoslavni), pa i heretici.

Baš je u to vrijeme u Požegi boravio u vizitaciji skradinski biskup i bosanski apostolski administrator Toma Ivković, koji je s fra Martinom pošao u polje i pokušao egzorcizmom, molitvom i svetom vodicom zaustaviti plesače, ali uzalud. Božji bijes nije prestao, pa je nesretna skupina nastavila svoj nijemi ples sve do nedjelje. Biskup i župnik su njihovu sudbinu povjerali u Božje ruke te su se vratili natrag u Požegu kako bi služili nedjeljnu misu, posebice jer se toga dana slavio spomendan Svete Marije Magdalene, velike kršćanske pokajnice. Za vrijeme Svete mise, u trenutku prinošenja žrtve, kršitelji blagdana su se, nakon četrdesetsatnog plesa, odjednom srušili na zemlju. Svih dvanaestero bilo je mrtvo. Živ je ostao samo jedan mladić koji je onuda prolazio te im se priključio na početku plesa. Premda se i on srušio na zemlju, ipak je doskora ustao kako bi bio živim svjedokom ovoga čudesnoga događaja.

Pouke

Originalni rukopis ovdje predloženoga i objavljenoga čudesnoga događaja nalazi se u Vatikanskoj apostolskoj knjižnici (*Biblioteca Apostolica Vaticana*) i čuva se u zbirci Ferrajoli (*Fondo Ferrajoli*).¹ Kodeks broj 723. sasto-

¹ Prikupljanje rukopisa koji čine osnovu zbirke Fondo Ferrajoli započeo je markiz Giuseppe Ferrajoli sredinom 19. stoljeća. Zbirku su proširili njegovu sinovi Gaetano i Alessandro, koji su prikupljeni materijal stavili na raspolaganje istraživačima. Alessandro je pripremio i kazalo za zbirku od 977 rukopisnih kodeksa koju su 1926. godine darovali Vatikanskoj apostolskoj knjižnici. Povijest i uzornu inventuru knjižnoga fonda te knjižnice v.

ji se od 980 stranica, raznovrsna je sadržaja i sastavljen je od spisa iz 17.–18. stoljeća. Na omotu se nalazi natpis: *Relationi Diverse Tom. VII.*

Prema njegovu naslovu, to je izvješće od pet i pol stranica napisao, točnije objavio, *Tomaso Bosnese*, o kojem se iz teksta ništa više ne saznaje. Znakovito je da je sačuvani dokument napisan rukopisom Ivana Tomka Mrnavića (Marnavics Tomkó János). O Tomku je ranije, ali i u novije doba bilo puno riječi u mađarskim crkvenopovijesnim i književnopovijesnim napisima.² Osim tiskanih izdanja njegovih djela sačuvane su i brojne Tomkove autografske zabilješke i opaske, pa praktično ne može doći do zabune glede njegova rukopisa. Sve poznate okolnosti također upućuju na to da je on stvarni autor, budući da nam je dobro znana njegova sklonost da povijesne činjenice krivotvori fikcijama.³ Njegovo zanimanje za specifične odnose na područjima pod turskom vlašću dijelom se mogu objasniti njegovim podrijetlom, dijelom zbog njegovih prelatskih aspiracija (od 1630. je bio bosanski biskup), a dijelom zbog čvrste povezanosti s bosanskim franjevcima.⁴ Zbog dobrog poznavanja spomenutog prostora te bliskoga odnosa s Francescom Ingolijem, tajnikom Kongregacije za promicanje vjere, godinama je bio rimski stručnjak za složena pitanja bosanske crkvene organizacije.⁵ O stvarnom autorstvu osobe koja je bila zapisivač izvješća svjedoči već i sam naslov, budući da se *Tomaso* javlja samo kao priopćitelj (kazivač). Od Tomkovih poznanika među bosanskim franjevcima mogao je u obzir doći biskup Toma Ivković, koji je bio sudionik zabilježenoga događaja, kao i njegov nećak Toma Mrnavić, kojeg je kralj 1636. imenovao za bosanskoga biskupa. Fra Toma je 1629. imao već 43 godine, djelovao je u brojnim bosanskim župama, a četiri je godine bio i biskupski vikar. Zbog toga je lako moguće da je baš on ovaj događaj osobno ispričao, ili je pak bit sadržaja prenio, svojem stricu.⁶ Tekst je autor često ispravljao, stilizirao, dakle je sasvim jasno da u rukama

u: Franciscus Aloisius Berra, *Bibliothecae Apostolicae Vaticanae codices manu scripti recensiti. Codices Ferrajoli*, I–III, Città del Vaticano, 1939–1960. O trojici članova obitelji Ferrajoli, o njihovoj bibliofiliji i sudbini zbirke koju su prikupili daje se okvirni pregled i recentna literatura u *Dizionario Biografico degli Italiani* (Roma, 1996), natuknice u svesku 46. (421–431, autora E. Bartoloni i G. Fagioli-Vercellone).

² Ferenc Galla, *Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai*, Budapest, 1940; Sándor Bene, “A Szilveszter-bulla nyomában. (Pázmány Péter és a Szent István hagyomány 17. századi fordulópontja.)”, *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve X*. Budapest, 2002. 39–80.

³ Usp. na pr. János Karácsonyi, “Világbolondító Tomkó János”, *Századok*, 47. (1913), 1–11.

⁴ Antal Molnár, “A szarajevói kádi ítélete 1613-ban. (A zimma-elv egykorú értelmezéséhez.)”, *Egyháztörténeti Szemle* (6.) 2005. br. 2., 165–167.

⁵ Antal Molnár, *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon. I. (1572–1647)*. Budapest, 2002., passim (ad indices).

⁶ Molnár, *Katolikus missziók*, 282.

držimo iskonstruirani koncept. Rukopis je bio namijenjen tiskanju, što potvrđuje cenzorova opaska, ali nije mi poznato je li on doista bio i izdan.

Od uvodnih misli i elemenata stoljetne legende sazdana priča nastala je kao svjesna i funkcionalna tekstualna kompozicija. Čudesni se događaj u više točaka reflektira na nutarnju krizu Katoličke crkve u Bosni i Slavoniji tijekom 1620-ih godina, na njezine misionarske ciljeve i organiziranje misija, kao i na nastojanja za stvaranjem identiteta zasnovanoga na bosanskom franjevaštvu i katoličanstvu.

Prikazu samoga čuda prethodi kratko upoznavanje s bosanskim franjevcima. Vrijedi zapaziti koje karakteristike franjevačke prošlosti autor navodi u samo dva pasusa uvoda, jer se iz tih komponenti jasno oslikava koje se crte, gledajući iznutra, najviše ističu u vezi s bosanskim franjevcima i katolicizmom. Tu se zgusnuto pojavljuju žive tradicije zabilježene u povijesnoj literaturi bosanskih franjevaca sve do 19. stoljeća (dapače, u mnogo točaka, i sve do danas): temelje bosanske crkvene pokrajine položio je sam sveti Franjo pa se ta davna grana zatim proširila na cijelu jugoistočnu Europu te je postala matičnom crkvenom pokrajinom za brojne novouspostavljene franjevačke provincije. Bosanski franjevci su najodanije zastupali ideale observancije, u tolikoj mjeri da ih se nikada nije trebalo reformirati. Dapače, na njih su se, kao na uzor pravoga franjevca, ugledala u Bosni službujuća slavna braća franjevci kao što su: sveti Bernardin Sijenski, sveti Ivan Kapistran i sveti Jakob Markijski. Napose su bili uzorni glede franjevačke stege. Nakon što je Bosna pala pod tursku vlast, franjevci su bez pomoći bilo koje crkvene institucije uspjeli očuvati katoličku vjeru, pritom se u svemu podvrgavajući Svetoj Stolici u najvećoj mogućoj mjeri.

No, od svega iznesenoga, samo nekoliko elemenata te konstrukcije odgovara rezultatima današnjih znanstvenih istraživanja. Bosansko franjevaštvo nema veze s brodolomom svetog Franje na Jadranskom moru, nego su franjevci u zemlju stigli tek potkraj 13. stoljeća iz sasvim drugih razloga;⁷ bosanska crkvena pokrajina je, i pored priklanjanja uz franjevce observante, kontinuirano sačuvala svoj konventualni karakter te je, primjerice, upravo sveti Jakob od Markije puno odlučnije nastupio protiv takvih tendencija nego protiv heretika.⁸ Glede pak dosljednoga poštivanja napatka Svete Stolice, ono ni najmanje nije karakteristično za ove fratre: izgradnja misijskih institucija i uvođenje tridentskih normi vjerojatno nigdje na Balkanu nije naišlo na veći otpor, nego među bosanskim fratrima. Nije dakle, slučajno da je upravo u ovome povijesnome kontekstu, u godinama nakon utemeljenja *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* (1622.), postajala sve aktualnijom gornja

⁷ Antal Molnár, "A ferencesek Boszniában a középkorban és a török uralom első időszakában (13–17. század)", *Limes* (12.) 2000. 43–48.

⁸ Srećko M. Džaja, *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463–1804*. München, 1984., 196–197.

ideja vodilja, koja se bezbroj puta ponavljala u dokaznim materijalima i obrazloženjima prigodom rasprli sa svećenicima (isusovcima ili svjetovnim svećenstvom) koji nastupaju kao predstavnici Svete Stolice.⁹

Šire okvire tradicijama reda zadavali su (također od strane fratara izrađena) povijesna samoprojeksija i sustav običaja bosanske katoličke zajednice. Franjevci su u 17. stoljeću bili nositelji tradicija i nasljeđa srednjovjekovnog Bosanskog kraljevstva. Bosanski muslimani, koje tadašnji izvori spominju kao Turke, smatrali su Osmansko Carstvo svojom domovinom u kojemu je Bosna bila jedan od vilajeta, dok su bosanski Srbi već u doba osmanlijske vladavine nedvojbeno gravitirali prema Srbiji, odnosno srednjovjekovnoj srpskoj državi čije tradicije je zastupala Pečka patrijaršija. Srednjovjekovnu državnost Bosne i uspomenu na Kraljevinu Bosnu njegovali su katolici, dakako prvenstveno intelektualni sloj iznikao iz franjevačkih redova. Ova je tradicija imala značajnu ulogu u njegovim političkim (dakle protuturskim) aspiracijama, odnosno u crkvenopravnim raspravama između crkvenih pokrajina koje su se kontinuirano izdvajale te njihove matične crkvene pokrajine. Formulirajući isto drukčije: u 17. se stoljeću ime „Bošnjak” nedvosmisleno koristio za označavanje katolika i to kako u kršćanskim izvorima, tako i kod Osmanlija.¹⁰ U vezi s ta dva idejna kruga, u tekstu se javljaju dva naglašena elementa: vazalni odnos srednjovjekovne Bosne u odnosu na Apostolsku Svetu Stolicu, odnosno kraljevska tvrđava i crkva u Bobovcu. Ova potonja doduše, nije posvećena svetom Iliji, nego svetom Mihaelu (Mihovilu),¹¹ ali toliko odstupanja od povijesnih činjenica Tomku se doista može oprostiti.

Uz gore navedenu crtu razumijevanja čvrsto se vezuje drugi sadržajni sloj: u širem smislu je to problematika crkvene stege na područjima pod osmanlijskom vlašću, dok se u užem pogledu radi o pitanju uvođenja gregorijanskog kalendara. Zbog specifičnih odnosa u Osmanlijskom Carstvu, napola konfesionalizirani katolicizam nije raspolagao odgovarajućim svjetovnim (ali ni crkvenim) aparatom vlasti koji bi mogao osigurati poštivanje crkvenih normi, po potrebi i primjenom sile. Govoreći modernim jezikom: kršćanske vjerske zajednice pod turskom vlašću imale su na raspolaganju vrlo uzak instrumentarij za društveno discipliniranje svojih članova.¹² Taj se

⁹ Molnár, *Katolikus missziók*, passim.

¹⁰ Džaja, *Konfessionalität*, 216–218.

¹¹ Andrija Zirdum, “Karta srednjovjekovnih crkava na tlu Bosne i Hercegovine”, *Bosna Franciscana*, 9/15 (2001), 198.

¹² Teorija o konfesijama sastoji se od brojnih radova kojima bi se sada već mogla popuniti cijela jedna knjižnica. Ovdje ukazujem samo na jedan, ali za povijest katoličke konfesionalnosti ključan prilog: Wolfgang Reinhard, “Was ist katholische Konfessionalisierung?”, u: *Die Katholische Konfessionalisierung, Wissenschaftliches Symposium der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum und des Vereins für Reformationsgeschichte 1993*, ur.. Wolfgang Reinhard, Heinz Schilling, Münster, 1995, 419–452.

manjak osjetio na brojnim područjima crkvene stege, u kontroli ponašanja svećenstva i vjernika. U postojećim je okolnostima prirodno da se u rukama crkvenih vlasti povećalo značenje Božje vlasti i čudesnoga kažnjavanja, napose u onim slučajevima kada se, u smislu vjerskih granica, svjesno konfesionalno držanje čini izrazito opravdanim. Iz izvješća s područja pod turskom vlašću vidi se da su misionari ukazivali na čuda posebice radi sprječavanja otpadništva od vjere i prekršaja slavljenja blagdana.¹³

U tom krugu problema se glede obrednoga razdvajanja vjerskih konfesija kao vrlo bitan element pokazuje uvođenje gregorijanskog kalendara te oblikovanje blagdanskog kalendara prema novom računanju vremena. Istodobno, pak, gotovo nijedna reforma nije se provodila s toliko poteškoća, budući da su diljem cijele Europe državne vlasti odlučivale o preuzimanju novoga računanja vremena što ga je papa Grgur XIII. uveo 1582. U smislu vjeroispovijedne logike, katoličke su države gregorijanski kalendar uvele već 1582. ili sljedećih godina. Kraljevina Ugarska je odluku o uvođenju novog kalendara donijela 1588. godine, a u Erdelju je zakon o prihvaćanju novog računanja vremena usvojen 1590. godine, dok je u Hrvatskoj on već ranije bio u općoj uporabi. U protestantskim državama je kalendar sastavljen u Rimu uveden tek kasnije, tijekom 17. i 18. stoljeća.¹⁴ U europskoj polovini Osmanskog Carstva čelnici katoličkih zajednica držali su preuzimanje novog računanja vremena ključnim radi očuvanja vlastitoga, stalnoj opasnosti izloženoga vjeroispovijednoga identiteta. Međutim, postojale su ozbiljne prepreke za praktično uvođenje novog kalendara. S jedne strane zbog održavanja čvrstih gospodarskih i društvenih veza katolika s pripadnicima drugih konfesija, a s druge strane zbog zazora i otpora svjetovnih (osmanskih) vlasti glede bilo kakvih promjena i novotarija. Uslijed navedenoga reforma je dovela do podjela ponajprije unutar katoličkih zajednica te do teških razmirica. Katolici koji su živjeli među protestantima (mađarski vjernici u Baranji ili Hrvati u Podravini) čvrsto su se sve do protjerivanja Turaka zauzimali za održavanje staroga kalendara. Uglavnom su za to postojala dva razloga. S jedne strane stoga što su reformu smatrali vjerskom obnovom, a njene promicatelje hereticima, pa su stoga stari kalendar držali kamenom kušnje starodavne vjere, a s druge strane preuzimanje novoga računanja vremena značilo bi izdvajanje tih zajednica iz tradicionalnoga sustava gospodarskih veza.¹⁵

U Bosni su franjevci, oduprijevši se otporu pravoslavne crkve i turskih vlasti, već 1584. uveli gregorijanski kalendar, ali je to u Slavoniji išlo spori-

¹³ Molnár, *A katolikus egyház*, 110–111.

¹⁴ Nándor Knauz, "A veteristák", *Századok*, 3 (1869), 17–37; Balázs Nagy, "A gregorián naptárreform sorsa Magyarországon", *Magyar Könyvszemle*, 102 (1986), 60–67. O uvođenju novog kalendara u Hrvatskoj vidi: Vj.[ekoslav] Klaić, "Novi koledar u Hrvatskoj i Slavoniji", *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, 11 (1910–1911), 1–3.

¹⁵ Molnár, *A katolikus egyház*, 47–53, 79–84, 160.

je i zahtijevalo je veće žrtve.¹⁶ Taj svoj uspjeh franjevci su poslije 1622. godine u brojnim prigodama iskoristili radi dokazivanja svoje učinkovitosti, a napose radi svjedočenja svoje podložnosti prema Svetoj Stolici. Tomu je pogodovala okolnost da su se navodno discipliniraniji isusovci, u cilju strategije prilagodavanja, zauzimali za odgađanje reformi, dapače za to su pribavili i dopuštenje Rimske Inkvizicije. Franjevci su pitanje kalendara stavili na dnevni red u vrijeme pokušaja Svete Stolice da suzi njihove povlastice i da ih istisne iz dušobrižničkoga rada. Skupina koja je najodlučnije branila interese bosanske crkvene pokrajine provela je 1628. godine temeljno ispitivanje o zbivanjima glede reforme kalendara u Bosni i Slavoniji, a sastavljeni zapisnik su poslali i u Rim. Uvođenje gregorijanskoga kalendara zbilo se uz pomoć olovske Bogorodice, najpoznatijega bosanskog hodočasničkoga mjesta, u duhu povijesnoga svjetonazora franjevacu na području pod Osmanlijama koji je u središte stavio marijanski kult. Čudotvorna Bogorodica je upravo na blagdan Velike Gospe prema novome kalendaru (15. kolovoza) učinila čudo, a za staro računanje vremena više nije marila. Bio je to toliko učinkovit argument da mu se nisu suprotstavile čak ni osmanlijske vlasti, nego su dopustile katolicima korištenje novoga kalendara.¹⁷

U tom kontekstu trebamo razumjeti i izvješće o požeškom čudu iz 1629. godine. Ono s jedne strane ukazuje na nenadoknadivost i neophodnost djelovanja franjevacu te njihovu učinkovitost, a s druge strane govori o jednom aktualnom dušobrižničkom problemu koji je riješen uz Božju intervenciju. Božja kazna je izvršena na teritoriju preko Save, koji je jedno od glavnih područja ekspanzije franjevacu, ali je ipak bilo ugroženo i izloženo opasnostima te je uvođenje novog kalendara ovdje bilo još teže nego drugdje.¹⁸ Autor pri sastavljanju teksta povezuje nekoliko slojeva. Tradicionalni prekršaj nepoštivanja blagdanskog svetkovanja povezuje s odbijanjem novoga kalendara. Sam događaj prikazuje kao jedinstvenu cjelinu, premda se on sastoji od dva tipa predanja: od motivâ kršenja obveze proslave blagdana kroz rad i kroz ples. Posebno je znakovit upravo izbor blagdana Svetog Ilije, budući da se radi o svecu kojeg osim katolika štuju i pravoslavci, dapače štovali su ga čak i muslimani, pa stoga

¹⁶ Krunoslav Draganović, "Über die Gründe der Massenübertritte von Katholiken zur „Orthodoxie“ im kroatischen Sprachgebiet", *Orientalia Christiana Periodica* (3.) 1937. 587–592.; István György Tóth, *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717)*. I. Roma – Budapest. 2002. 125.

¹⁷ Molnár, *Katolikus missziók*, 225–226. Zapisnik je objavio: István György Tóth, "The Introduction of the Gregorian Calendar and the Turks. (The Investigation of the Bishop of Scardona in 1628)", u: „*Quasi liber et pictura.*” *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*, ur. Gyöngyi Kovács, Budapest, 2004, 581–588.

¹⁸ Josip Buturac, *Katolička Crkva u Slavoniji za turskoga vladanja*. Zagreb, 1970. 182–183.

u njegovu slučaju ritualno razgraničenje među vjeroispovijedima na temelju novoga blagdanskog kalendara ima još veće značenje.¹⁹

Dvostruki motiv povrede obveze proslave blagdana u srednjem i ranom novom vijeku pojavljuje se u gradivu *exempla* na razne načine.²⁰ U izvorima iz vremena turske okupacije nalazimo brojne primjere kažnjavanja zbog rada koji se obavlja na blagdan: osobe koje rade u zabranjeno vrijeme bivaju kažnjene nesrećama (udari groma, padovi, lomljenje udova, srušeno drveće, izbijene oči), ali možemo čitati i o drugim sankcijama. Osim uobičajenih slučajeva poput na blagdan pečena kruha krvave nutrine, ili pretvaranja osoba u kamen odnosno ledeni kip, primjerice u Baranji 1677. zmije i žabe napale su ljude koji su umjesto pribivanja kod propovijedi pošli raditi u polje.²¹ Književnu verziju ovoga tipa je u mađarskom pjesništvu uobličio Mihály Tompa.²²

U našem se primjeru ne susrećemo s običnim kažnjavanjem rada na blagdan, nego je Tomko u priču ugradio jedan poznati događaj iz srednjovjekovnih legendi, a to je motiv kažnjavanja osoba koje plešu na blagdan. Taj tip u našoj domaćoj književnoj povijesti zauzima istaknuto mjesto, naročito zbog problema oko izvora balade *Kvaritelji svetkovine* (*Az ünneprontók*) János Aranya.²³ Lajos Katona je prvi ukazao da se korijeni te balade nalaze u srednjovjekovnoj legendi,²⁴ a zatim su Jenő Binder, Katona i József Balogh pronašli najstariju poznatu verziju toga predanja iz 11. stoljeća. Radi se o priči o plesačima iz Kölbicka (u Saskoj).²⁵ Aladár Zlinszky i Katona su otkrili i ono petparačko izdanje iz 18. stoljeća, čiji je tekst, dakle jednu kasniju

¹⁹ Sándor Bálint, *Ünnepi kalendárium. (A Mária-ünnepék és a jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából)*, II, Budapest, 1977, 62–68.

²⁰ Zoltán Ujváry, “Az ünneptörés – ünneprontás és a kövő válás hiedelme Bornemissza Péter postilláiban”, u: *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve*, XXXVIII, Miskolc, 1999, 1193–1198.

²¹ Molnár, *A katolikus egyház*, 110.

²² U pjesmi naslovljenoj “Kvaritelji svetkovine” (*Az ünneprontók*) obradio je legendu o kamenju u ljudskom obliku koje se nalazi pokraj tvrđave u Regécu: braća koja su radila na dan Gospodnji Božjom su kaznom pretvorena u kamen.

²³ Na ovu je paralelu upozorio László Szörényi tijekom javne rasprave pri obrani doktorske disertacije, na čemu mu se i ovom prigodom srdačno zahvaljujem.

²⁴ Lajos Katona, “Arany Jánosnak „Az ünneprontók” cz. balladája”, *Egyetemes Philológiai Közöny*, 23 (1899), 954–955.

²⁵ Jenő Binder, “Párhuzamok Aranyhoz”, *Egyetemes Philológiai Közöny*, 24 (1900), 20–25; Lajos Katona, “Az „Ünneprontók”-hoz”, *Egyetemes Philológiai Közöny*, 24 (1900), 421–422; József Balogh, “Az „Ünneprontók” (Széjljegyzetek Arany balladájaához)”, *Budapesti Szemle*, 197 (1924), 71–80. Balogh je predočio i crkvenopovijesnu pozadinu motiva: isti, “Ünnep és ünneprontás. (Adalékok a középkori „temetői táncok” magyarázatához)”, *Etnographia – Népelet*, 37 (1926), 113–121.

verziju predanja, Arany iskoristio za svoju pjesmu.²⁶ Prema originalnom događaju su oskvrnitelji Božića plesom pokraj Crkve onemogućili su svećenika u slavljenju mise. Velečasni ih je prokleo, zbog čega su godinu dana plesali, da bi s plesom prestali tek kada ih je kölnski biskup razriješio od grijeha. Više njih je odmah umrlo, dok su drugi cijeli život drhtali.²⁷ Legenda se u srednjovjekovnim zbirkama *exempla* proširila u više verzija, a europski su folkloristi zabilježili njezina brojna javljanja u narodnoj predaji.²⁸ O njezinom korištenju u franjevačkim propovijedima svjedoči i spominjanje kod Osvalda Laskajja.²⁹ Tomko je ovu predaju inventivno ugradio u svoju pripovijest pa su požeški prekršitelji blagdanske svetkovine također plesali kolo. Nisu mogli prestati plesati tijekom 40 sati, a plesače nitko sa strane nije uspio zaustaviti. I njih je posjetio biskup, kao i one u Kölbigku, ali ovdje nije pomogao egzorcizam, nego tek misno slavlje sljedećega dana. Sličnost s događajem u Kölbigku vidljiva je i u tome što je i u Požegi jedan svjedok ostao na životu.

Pripovijest o požeškim kršiteljima blagdana jasno se razlikuje od sličnih izvješća u danom povijesnom razdoblju te se izdvaja među misijskim izvještajima i analognim pripovijestima iz isusovačkih godišnjaka. Tomko je s izvrsnim osjećajem za kompoziciju povezo u jednu cjelinu različite funkcionalne elemente i motive pa je u svoju kratku pripovijest ugradio više argumenata bitnih za raspoznavanje bosanskog franjevaštva i katoličkoga identiteta, kao i za njihovu samozaštitu. Korištenjem predaje o plesačima iz Kölbigka, pak, u svoju je pripovijest ugradio jedan stoljetni tip legende, dajući tako jednu njezinu posebnu verziju vezanu za krajeve pod turskom okupacijom, da bi s Aranyevom baladom spomenuta predaja doprla čak i do klasične mađarske književnosti.

Dokument

Biblioteca Apostolica Vaticana, Fondo Ferrajoli vol. 723, pag. 346–351.

Accidente maraviglioso della morte repentina

di dodici persone, dopo haver ballato 40 hore continue, per haver

lavorato in campagna, il giorno di S. Elia

²⁶ Aladár Zlinszky, "Arany balladaforrásai", *Irodalomtörténeti Közlemények*, 10 (1900), 282–286; Lajos Katona, "Az ünneprontók", *Etnographia*, 11 (1900), 297–309.

²⁷ Njemački su istraživači otada rasvijetlili filološka pitanja legende, kao i njezino književnopovijesno značenje: Karl-Heinz Borck, "Der Tanz zu Kölbigk", *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur*, 76 (1954), 241–320.

²⁸ U vezi s ovim vidi podatke iz gore spomenutih studija.

²⁹ Péter Tóvay Nagy, "'Szabad hát a táncz?' A tánc motívuma a 16–17. századi magyar és latin nyelvű egyházi irodalomban", *Sic itur ad astra*, 16 (2004/1–2), 218–219.

a sprezzatura del Kalendario Gregoriano³⁰ occorso questo anno 1629
 alli 2 di luglio appresso la città di Posega
 in Slavonia sotto il dominio turchesco,
 publicato per Tomaso Bosnese.

Una delle più antiche et certe piante, radicate dal Serafico Padre S. Francesco, è la famiglia chiamata communemente Provintia di Bosna Argentina, fondata dal stigmatizzato Patriarca in spatio di quelli quatro mesi, che egli si trattenne nelle parti di Slavonia tratenuto da contraria stagione alla sua navigatione per Egitto, con titolo di Vicaria Bosnese; che poi riesci feconda madre di tante figliuolanze, quante si vegono hoggi giorno per le provincie d'Ungheria, Polonia, Transilvania, Bulgaria, Romania, Albania, Ragugi, Dalmatia e Bosna Croatica, così chiamata a differenza della principale Argentina soprannominata. Quindi come parto legitima dell'infervorato padre, si conservò perpetuamente nel suo primiero fervore, senza essere riformata in alcun tempo; anzi havendo da quella preso il vero modello per la riforma della scritta disciplina minoritana, li gran padri, Berdardino da Siena, Giovanni da Capistrano, e Jacomo dalla Marca, come quelli che in essa alcun tempo soggiornorno. Onde dalli padri chiamati osservanti fu sempre riverita come tale, senza mandarvi sino al presente giorno commesso o visitatore dentro a quella.

E se gratia singolare, merce alli meriti del gran Patriarca, è stata [*pag. 347.*] che tale si conservasse, singolarissimo privilegio della benignità divina si scorge, mentre tuttavia senza agiuto d'alcun altro clero o religione, sotto il duro giogo maometano non s'allunga punto dalle pedate apostoliche del suo progenitore, anzi usa più zelante tra continue insidie d'infideli, scismatici, heretici e d'altre barbare nationi³¹ mantiene puntualissimamente l'osservanza di tutti l'ordini della Santa Sede Apostolica, quali che non senza fatica tra alcuni popoli catolici, o per dir meglio politici s'introducono quindi il calendario dell'eterna memoria di Gregorio terzodecimo, quell'istesso anno che fu publicato in Roma, fu messo pratica con miracolosi avvenimenti in Bosna, corroborati ultimamente con successo delli più rari e maravigliosi, che la sprezzatura e temerità humana già mai dal rigor della divina giustitia habbia estorto. Occorso (per quanto s'ha per littere di persone degne di fede) nel seguente modo.

Posega, città del regno di Slavonia tra li fiumi Dravo e Savo verso li confini di Bosna, situata a canto il sgorgo del fiume Oriava, tributario dell'istesso Savo, fu sempre nobile, non solo per il nome, che come capo communi-

³⁰ Ispod precrtano: in disprezzo del.

³¹ Dodano: oltre la fruttuosa cura di quella christianità tutto.

cava di già al suo fertilissimo contado, et hoggi giorno lo presta al sangiacato turchesco, ma molto più per eminenti soggetti che inanti la sogettasse il Turco, si nell'arme come nelle littere segnalatissimi produsse. In questa città, ritrovandosi alla cura spirituale di quelle reliquie et avanzugli del christianesimo tra le fiamme maomettane l'anno presente frate Martino bosnese religioso di gran zelo e discretione, alli 15 di luglio giorno di dominica, nell'annunciar tra la messa, come si costum in [pag. 348.] quelli paesi, le feste della prossima settimana, con straordinaria maniera raccomandò³² l'osservanza del giorno ventesimo dell'istesso mese, dedicato al Santo Profeta Elia, stimato sopra modo e tenuto tra li popoli slavoni, particolarmente tra Bosnesi, quali come per principal suo protettore riveriscono San Gregorio papa il magno, in segno d'essere antichissimi feudatarii della Sede Apostolica, così per secondo patrone honorano S. Elia, dal tempo che per segnalatissima vittoria riportata da formidabil nemici, avanti cinquecento anni, sotto principe Tvartko, se l'elessero per tale, con fabricarvi sontuosissimo tempio nella regale rocca chiamata Bobovaz;³³ onde dalli stessi maomettani dominanti, poco meno che al pari delli christiani, viene osservata la sua memoria. Aggiungendo³⁴ il buon curato con particolar premura l'obbligo, che ogni buon catolico havea, di celebrar tal festa conforme al Calendario Gregoriano approvato per miracoli in quella patria, più tosto che al rito scismatico, con quelli protesti, che tra quella inselvaticchita christianità a zelo religioso si conviene.

Quindi dopo la messa sentendosi al quanto travagliato nell'animo uno di quelli paesani principali, havendo per tal giorno apprestate l'opere, a fine di mieter il suo seminato, e per ciò spiegando il suo pensiero alla presenza de suoi famigliari, fu da quelli consigliato a voler transferir l'opera ad altro giorno, ma rispondendo egli, che in altro giorno dovendosi occupare ogn'uno nelli proprii seminati, non haverebbe havuto quella commodità d'opere, che in giorno di festa, la cui osservanza non havea creduto s'havesse a stimar quanto dal curato era stato espresso; quando sua moglie, come quella di Job, ovvero di Tobia, cominciò a dire che non occorreva mostrarsi tanto scrupoloso in riguardo dell'osservanza del Calendario Romano, poichè bene potevano transferire tal festa al giorno osservato dalli orientali, con proseguir le sue facende nel destinato giorno [pag. 349.] sogiungendo haver inteso che S. Elia viveva ancora, e che per ciò sarebbe meglio aspettare la sua morte, et honorarlo poi come li altri santi, che dopo essere passati all'altra vita vengono honorati e riveriti.

³² Precrtano: havendo [raccomanda]to.

³³ Kraljevsko sjedište u Bobovcu dao je sagraditi bosanski ban te kralj (1353.–1391.) Tvrtko I (Kotromanić), dakle pet stotina godina koje spominje Tomko su očigledno pretjerivanje. O kraljevskoj rezidenciji u Bobovcu najnovije piše: Pavao Anđelić, *Kraljeva Sutjeska: stolna mjesta bosanskih vladara u XIV–XV stoljeća*, Sarajevo, 2004. Glede titulara crkve vidi gore navedeno.

³⁴ Ispred precrtano: Aggionse il buon.

Al qual consiglio appigliandosi, ugualmente interessato e scioco marito, venuto il destinato giorno s'applica alla messe con la moglie et altri operarii che³⁵ ascendevano al numero di dodici, tutti congiunti in parentella insieme. Tra quali erano sette zitelle e di queste tre spose, con doi giovani pure sposi. E se bene mentre erano intenti all'opera, venissero ripresi da molti³⁶, che oltre ivi vicino transitavano, tuttavia l'impertinente donna, con maniera burlesca rispondeva a tutti, quanto di già havea consigliato al marito. Così lavorando arrivorno al mezo giorno, quando preso il pranso, si sbrinsero insieme in ballo tondo usato in quelli paesi, a modo dell'antichi chori³⁷, ma ecco che subito conforme al detto del salmo, mentre *Adhuc escae erant in ore ipsorum, ira Dei ascendit super eos*,³⁸ poichè volendo proromper nel canto, al tuono del quale si guidano simil balli, ammutirno tutti talmente, che non vi fu alcuno che potesse formar minima parolina, continuando però il ballo di continuo; et ancorchè hora mai verso notte, da molti che vi concorsero da campi vicini alla noscità di ballo, così mutolo e lungo, si procurasse a farli desister da quello, non fu però possibile a distaccarli, poichè per mossa che³⁹ alcuno s'adoprasse per separarli⁴⁰ per forza, molti che in ciò s'adoprono⁴¹, tuttavia subito tornavano a ripigliarsi⁴², si che rimasero ballando anco la notte venente. Fatto giorno vi concorsero non solo tutti li terrazani a tal spettacolo, ma anco li abitanti dalle contade vicine, e tra questi moltitudine grandissima di Turchi, scismatici, heretici et altri.

E finalmente vi venne⁴³ monsignore reverendissimo frate [pag. 350.] Tomaso Ivovich vescovo di Scardona, et amministratore del vescovato di Bosna e de paesi vicini, ne quali all'ora si trovava facendo visita per quella christianità.⁴⁴ Questo con il curato predetto usò tutti quelli esorcismi, sacre orationi et aspersioni, che in simil occasioni stimò opportune. Non però cessò l'ira di Dio sopra quella sventurata masnada di ballarini, che continuò mutola il ballo per tutto quel giorno di sabbato con la notte prossima. Venuto il giorno di domenica, e perseverando l'infelici nel medemo stato, il vescovo con il curato rimettendo il tutto al voler divino, si tirorno alla chiesa per so-

³⁵ Ispred precrtano: in tutto.

³⁶ Poslije precrtano: altri.

³⁷ Poslije su precrtane dvije nečitljive riječi.

³⁸ Ps 70, 30–31.

³⁹ Ispod precrtano: se bene.

⁴⁰ Ispred precrtano: perchè distaccassero.

⁴¹ Ispred precrtana jedna nečitljiva riječ.

⁴² Ispred precrtano: congiungersi.

⁴³ Ispred precrtano: corse.

⁴⁴ Skradinski biskup i bosanski apostolski vikar Toma Ivković (1625–1633) je između 1626. i 1630. godine doista boravio više puta u vizitaciji u Požegi i okolici: Krunoslav Draganović, "Izvješće fra Tome Ivkovića, biskupa skradinskog, iz godine 1630", *Croatia Sacra*, 4/7 (1934), 65–78.

lennizar quel giorno con sacri⁴⁵ ossequii, tanto più che alla festa dominicale s'agiongeva la solennità della gran penitente S. Madalena⁴⁶, quando cosa veramente meravigliosa, nel medemo tempo che li sacri ministri, dopo li santi officii, vengono all'atto dell'intervento sacrificio dell'altare, tutta quella sgratiata schiera che per quaranta hore continue havea girato⁴⁷ il penale suo trebbio, in un momento si vede cader per terra e rimaner insieme estinta, in fuori d'un giovine solo, che a caso passando per di là, mentre si dava principio al ballo, s'era congionto con li medemi, poichè con tutto che continuato il ballare con essi, fusse parimente caduto in terra, si rizzò poco di poi vivo in piedi, per dover servir vivo banditore di successo meraviglioso, rimanendo l'altri dodici morti con spavento universale di tutti.

Che verificandosi in loro a punto quello che in tal giorno di dominica protestò il Salvatore nel Santo Vangelo, *Omnis arbor quae [pag. 351.] non facit fructum bonum, excidetur, et in ignem mittetur.*⁴⁸ Et appresso anco quello che nell'Epistola dell'istesso giorno pronunciò l'Apostolo santo, *Stipendia peccati [mors]*⁴⁹ con misterio particolare delli divini giudicii, poichè in giorno segnalato per memoria di quella santa donna, quale per haver la⁵⁰ vanità delli suoi balli e passatempì lavato⁵¹ alli piedi del medico celeste, entrò a largo fiume di proprie lagrime, meritò d'ottener la vita al già quattro giorni sepolto fratello con tornarvi a nuova penitenza di trenta⁵² anni continui; una scrocca donna con le sue vanità non meno interessate che temerarie, dopo quaranta hore di mai più veduto ballo, sino alla morte eterna [di] dodici anime del suo parentelato⁵³, con chiara evidenza, quanto gradisca Iddio l'honore delli suoi santi, e l'ordini delli suoi vicarii tra mortali.

[*Cenzorova zabilješka:*] Imprimatur si videbitur. [*Nečitak potpis.*]

(IzvorNIK: Antal Molnár, "Ünneprontók Pozsegán 1629-ben. Ivan Tomko Mrnavić ismeretlen műve", *Magyar könyvszemle* 124/2 (2008), 111-122 = Antal Molnár, *Elfelejtett végvidék. Tanulmányok a hódoltsági katolikus művelődés történetéből* (Budapest: Balassi kiadó, 2008), 199-212.)

S mađarskoga preveo: Ladislav Heka
Prijevod redigirao: Stanko Andrić

⁴⁵ Poslije precrtano: officii.

⁴⁶ Poslije precrtano: che per haver [tri nečitljive riječi] di già cambiato li suoi balli e passatempì, in fiumi di lagrime alli piedi del celeste medico, merito d'ottener la vita al fratello già quatro giorni sepolto.

⁴⁷ Ispod precrtano: continuato.

⁴⁸ Mt 7,19.

⁴⁹ Rim 6,23.

⁵⁰ Poslije precrtano: sua.

⁵¹ Poslije precrtano: prima.

⁵² Ispod precrtano: quaranta.

⁵³ Poslije precrtano: a spavente.

Résumé

TROUBLES-FÊTE À POŽEGA EN 1629 (OEUVRE JUSQU'ICI INCONNUE DE IVAN TOMKO MRNAVIĆ)

L'étude publie et analyse un écrit jusqu'ici inconnu de Ivan Tomko Mrnavić (János Marnavics Tomkó), que l'auteur avait retrouvé parmi les manuscrits de la bibliothèque Ferrajoli, conservée à la Biblioteca Apostolica Vaticana. Le texte nous conserve une histoire, souvent représentée dans le folklore européen, décrivant la punition céleste du trouble-fête, déroulé en 1629, à Požega (Pozsega), en Slavonie. Le récit composé des idées préliminaires, et des éléments de la matière de la légende de plusieurs siècles, est rédigé par une composition de texte tout à fait consciente, de vision fonctionnelle. L'histoire du prodige renvoie à plusieurs points à la crise intérieure de l'Église catholique bosniaque et slavone des années 1620, aux buts de l'organisation de missions, aux efforts à créer l'identité du catholicisme des franciscains bosniaques. L'écrit relate d'une part le succès et l'indispensabilité de l'activité des franciscains, d'autre part la résolution d'un problème pastoral actuel par l'intervention divine. L'histoire des troubles-fête se distingue parmi les comptes-rendus, les relations de mission et des histoires analogues des annales jésuites. Les différents éléments et motifs fonctionnels sont rédigés avec un sens de composition excellent de l'auteur, dans la brève histoire il présente plusieurs arguments importants de l'identité et de l'autodéfense du catholicisme et de l'ordre franciscain bosniaque de l'époque. Par l'emploi de la légende des danseurs de Kölbígk il a inséré dans son ouvrage un type de légende de plusieurs siècles, présentant une variante spéciale du territoire sous conquête ottomane, de la légende qui par le ballade de János Arany survit jusqu'à la littérature classique hongroise.

Mots clés: réforme grégorienne du calendrier, miracle, légende, franciscains, Požega, Slavonie ottomane, Bosnie, I. T. Mrnavić.